

ЧЕРНИШ М. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
кримінально-правових дисциплін
(Дніпровський державний
університет внутрішніх справ)
ORCID ID: 0009-0000-6416-7617

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.105>

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто проблеми державної політики у сфері забезпечення екологічної безпеки через призму кримінально-правового аспекту. Зазначено, що екологічна безпека є важливим компонентом сталого розвитку, а її забезпечення потребує комплексного підходу. Проведено аналіз чинного законодавства України у сфері кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти довкілля, зокрема положень Кримінального кодексу України. Виявлено основні недоліки, серед яких прогалини у законодавстві, труднощі у доведенні складу злочинів, низький рівень контролю та недостатня ефективність механізмів реалізації. Розглянуто міжнародні зобов'язання України, такі як імплементація положень Конвенції про захист довкілля засобами кримінального законодавства. Визначено, що гармонізація національного законодавства із міжнародними стандартами є важливим етапом у боротьбі з екологічною злочинністю. Автор акцентує увагу на необхідності посилення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти довкілля, використання сучасних технологій для моніторингу та підвищення екологічної свідомості. Окрему увагу приділено пропозиціям щодо вдосконалення державної політики, які включають правові, організаційні та превентивні заходи. Запропоновано впровадження суворішого покарання за екологічні правопорушення, розширення можливостей моніторингу стану довкілля, а також активізацію просвітницької роботи серед населення. Узагальнено, що ефективна державна політика у сфері забезпечення екологічної безпеки можлива лише за умов комплексного підходу, який включатиме всі зазначені аспекти. Це дозволить мінімізувати ризики злочинності та забезпечити стабільний екологічний стан у країні.

Доведено, що важливим аспектом є підвищення рівня екологічної свідомості населення, бізнесу та державних органів через освітні та просвітницькі програми. Лише за умови активної участі суспільства у вирішенні екологічних проблем можна забезпечити стійкий результат. Комплексний підхід до забезпечення екологічної безпеки має поєднувати законодавчі, організаційні та технологічні заходи. Такий підхід сприятиме ефективній боротьбі з екологічними злочинами та забезпеченню сталого розвитку держави.

Ключові слова: екологічна безпека, кримінальна відповідальність, екологічні злочини, державна політика, сталий розвиток, природоохоронне законодавство, моніторинг довкілля, екологічна свідомість.

Chernysh M. O. State policy in the field of environmental safety: criminal law aspect

The article examines the problems of the State policy in the field of environmental safety through the prism of the criminal law aspect. It is noted

that environmental safety is an important component of sustainable development, and its ensuring requires an integrated approach. The author analyzes the current legislation of Ukraine in the field of criminal liability for criminal offenses against the environment, in particular, the provisions of the Criminal Code of Ukraine. The author identifies the main shortcomings, including gaps in legislation, difficulties in proving the elements of crimes, low level of control and insufficient efficiency of implementation mechanisms. The author also examines Ukraine's international obligations, such as the implementation of the provisions of the Convention on Environmental Protection by means of criminal law. It is determined that harmonization of national legislation with international standards is an important step in the fight against environmental crime. The author emphasizes the need to strengthen criminal liability for criminal offenses against the environment, to use modern technologies for monitoring and raising environmental awareness. Special attention is paid to proposals for improving the state policy, which include legal, organizational and preventive measures. It is proposed to introduce stricter penalties for environmental offenses, to expand the possibilities of environmental monitoring, and to intensify public education. The author summarizes that an effective state policy in the field of environmental security is possible only if an integrated approach is taken that includes all these aspects. This will minimize the risks of crime and ensure a stable environmental situation in the country.

It has been proven that an important aspect is to increase the level of environmental awareness of the population, business and government agencies through educational and awareness-raising programs. Only with the active participation of society in solving environmental problems can a sustainable result be ensured. A comprehensive approach to ensuring environmental safety should combine legislative, organizational and technological measures. Such an approach will contribute to the effective fight against environmental crimes and ensuring sustainable development of the state.

Key words: *environmental safety, criminal liability, environmental crimes, public policy, sustainable development, environmental legislation, environmental monitoring, environmental awareness.*

Постановка проблеми. Екологічна безпека є ключовим елементом сталого розвитку держави, оскільки стан довкілля безпосередньо впливає на якість життя населення, економічну стабільність та природні ресурси. В умовах зростання екологічних загроз, таких як забруднення повітря, водних ресурсів, забруднення земель та знищення біорізноманіття, держава зобов'язана формувати ефективну політику у сфері забезпечення екологічної безпеки. Важливою складовою цієї політики є кримінально-правовий аспект, який дозволяє не лише карати винних, але й запобігати кримінальним правопорушенням проти довкілля.

Незважаючи на наявність у законодавстві України положень, що встановлюють відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля, їх практична реалізація залишається недостатньо ефективною, адже часто вони залишаються лише декларативними через складнощі в доведенні, корупцію та недостатній контроль з боку державних органів.

Проблема також полягає у відсутності належної координації між органами, відповідальними за екологічну безпеку, та у недостатньому фінансуванні відповідних програм. Недосконалість механізмів моніторингу та реагування на вчинені протиправні діяння, створює умови для безкарності правопорушників. Крім того, низький рівень екологічної свідомості населення та бізнесу сприяє толерантному ставленню до правопорушень у цій сфері.

При цьому на міжнародному рівні, Україна зобов'язалася дотримуватись низки стандартів, зокрема передбачених Конвенцією про захист довкілля засобами кримінального законодавства, проте національне законодавство потребує подальшої гармонізації з цими положеннями. Окрім того, необхідно враховувати прогресивний досвід інших країн, які

успішно застосовують сучасні технології та превентивні заходи для запобігання екологічним злочинам.

Таким чином, виникає необхідність у розробці комплексного підходу до вдосконалення державної політики у сфері забезпечення екологічної безпеки. Цей підхід має поєднувати правове регулювання, організаційні заходи, технологічний моніторинг та просвітницьку діяльність. Аналіз кримінально-правових аспектів забезпечення екологічної безпеки дозволить виявити слабкі місця чинного законодавства та запропонувати шляхи його вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень. Питання дослідження екологічної безпеки вивчалось доволі великою кількістю науковців як вітчизняних, так і зарубіжних. Вважаємо за доцільне виокремити наукові напрацювання Бригадира І., Варламова І., Гетьман А., Заржицького О., Литвин О., Малишко М., Махмуда А., Олійничука Р., Тендюка А., Федотова І. та інших.

Мета написання статті полягає в формуванні основ розуміння екологічної безпеки як через призму формування державної політики у сфері запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля.

Виклад основного матеріалу. Захист довкілля є одним із головних завдань сучасного суспільства, адже його стан безпосередньо впливає на життя людей, здоров'я та сталий розвиток держави. Для забезпечення екологічної безпеки міжнародна спільнота вживає активних заходів, зокрема шляхом прийняття нормативних актів, які регламентують кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля. Одним із таких документів є Конвенція про захист довкілля засобами кримінального законодавства (далі – Конвенція), прийнята Радою Європи у 1998 році. Її основною метою є гармонізація підходів держав-учасниць до криміналізації екологічних правопорушень, забезпечення ефективного переслідування злочинів та сприяння міжнародному співробітництву [1].

Конвенція визначає низку екологічних діянь, які держави мають криміналізувати у своїх національних законодавствах. Це, зокрема, незаконне поводження з небезпечними відходами, забруднення повітря, водних ресурсів або ґрунтів, шкода флорі та фауні, а також порушення правил екологічної безпеки. Документ акцентує увагу на необхідності впровадження відповідальності не лише для фізичних осіб, але й для юридичних осіб, що діють у сферах промисловості чи бізнесу. Конвенція також наголошує на необхідності ефективного розслідування таких кримінальних правопорушень, міжнародної співпраці та забезпечення належного покарання винних.

В Україні кримінальні правопорушення проти довкілля визначені у спеціальному розділі Кримінального кодексу України (далі – ККУ), який регулює відповідальність за порушення, що загрожують природному середовищу. Наприклад, ст. 236 ККУ передбачає покарання за порушення правил екологічної безпеки, якщо такі дії призвели до тяжких наслідків. Ст. 239 ККУ встановлює відповідальність за забруднення або псування земель, що загрожують здоров'ю людей або спричиняє шкоду довкіл्लю. Крім того, у ст. 240 ККУ регламентується відповідальність за порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин. При цьому одним із прикладів практичного застосування цих положень є випадки незаконного видобутку корисних копалин, таких як бурштин (ст. 240-1 ККУ). Такі дії часто призводять до руйнування екосистеми, порушення стану земель і навіть порушення гідрологічного балансу регіонів [2].

Попри наявність законодавчого регулювання, в Україні існують значні виклики у боротьбі з кримінальними правопорушеннями проти довкілля. Зокрема, складнощі виникають через недостатній контроль за дотриманням екологічних норм, корупцію у сфері природокористування, а також недостатній рівень усвідомлення важливості збереження природи серед населення та бізнесу.

Своєю чергою на думку Р. Олійничука, «екологічна безпека – це важливий елемент національної і транснаціональної безпеки. Дане поняття має складну онтологічну сутність, оскільки є поєднанням двох різнозмістових складових, що у своєму симбіозі формують якісно нову категорію – основу постмодерного філософського вектору генезису науки про

екологічну безпеку у різноманітних сферах життєдіяльності людини, суспільства, окремих держав і світу. При цьому у кожній сфері поняття «екологічна безпека» має дещо відмінні сутнісні характеристики» [3, с. 180].

Науковець акцентує увагу, що екологічна безпека, як категорія кримінального права, має розумітися як «сукупність умов, що забезпечують життєдіяльність людей, виробничі процеси та інші види діяльності без настання тяжких наслідків для довкілля, здоров'я і життя людей, завдяки системі превентивних і каральних заходів кримінального права» [3, с. 180]. Водночас у науковій літературі зазначається, що екологічна безпека — це такий стан природного середовища, при якому запобігають погіршенню екологічної ситуації та виникненню загрози для здоров'я населення. Ця категорія за своїм змістом є багатогранною і трактується в кількох аспектах: як стан природного середовища, що забезпечує безпеку, і як система соціальних норм, спрямованих на гарантування державою належного рівня існування громадян [4].

Крім того, існує визначення, згідно з яким екологічна безпека є таким станом навколишнього середовища, за якого попереджається екологічна дестабілізація та загроза для здоров'я людини [4]. У ширшому значенні це розглядається як комплекс дій, заходів та процесів, що підтримують екологічний баланс на рівні, до якого здатна адаптуватися людина без шкоди для себе та навколишнього середовища. Така діяльність людини повинна виключати негативний вплив на екологічні системи і забезпечувати довготривале функціонування природних або змінених компонентів екосистеми [5, с. 22].

Однак, на нашу думку, екологічна безпека має розглядатися у ширшому контексті, не обмежуючись виключно антропогенним впливом. Її слід визначати як такий стан природного середовища, за якого відсутні значні негативні впливи на екосистему, а також забезпечені умови для безпечної життєдіяльності людини, збереження біорізноманіття рослинного та тваринного світу. Важливо розуміти, що питання екологічної безпеки виходить за межі створення безпечних умов для людини, оскільки стає існування екосистеми залежить від гармонійного функціонування всіх її компонентів.

Це особливо актуально у випадках, коли діяльність суб'єктів господарювання спричиняє значний негативний вплив на довкілля. Наприклад, неконтрольовані викиди відходів виробництва або шкідливих речовин можуть призводити до забруднення ґрунтів, водних об'єктів, що в свою чергу може спричинити зникнення рослинності, загибель риб і тварин у певних регіонах. Такі ситуації свідчать про необхідність більш глибокого дослідження категорії «екологічна безпека» для формування ефективних механізмів її забезпечення та захисту.

Принагідно зауважити, що найбільш поширені негативні фактори, що безпосередньо впливають на довкілля, включають забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів, ґрунтів, вирубування лісів, деградацію природних екосистем та знищення біорізноманіття. Забруднення повітря часто викликане викидами від промислових підприємств, транспорту, а також спалюванням відходів, що призводить до накопичення шкідливих речовин у повітрі та негативного впливу на здоров'я людей і клімат. Забруднення водних ресурсів є наслідком скидання неочищених або недостатньо очищених стічних вод, використання пестицидів і добрив у сільському господарстві, а також аварій, що спричиняють потрапляння небезпечних речовин у воду [6, с. 415].

Одним із найбільш критичних факторів є деградація ґрунтів, яка зумовлена надмірним використанням земель у сільському господарстві, ерозією, засоленням та забрудненням хімічними речовинами. Ці процеси значно ускладнюють відновлення екосистем і знижують продуктивність земельних ресурсів. Незаконна вирубка лісів та знищення зелених зон також сприяють змінам клімату, зменшенню кисневого балансу і втраті середовища існування для багатьох видів флори та фауни.

Особливу загрозу довкіллю в умовах воєнного стану становлять воєнні дії, що спричиняють масштабні руйнування екосистем. Обстріли, вибухи, використання важкого озброєння і боєприпасів призводять до забруднення ґрунтів і вод токсичними речовинами,

такими як важкі метали, нафтопродукти, залишки вибухових речовин. Крім того, військові конфлікти супроводжуються пошкодженням промислових об'єктів, трубопроводів та інфраструктури, що спричиняє масові викиди забруднюючих речовин у довкілля [7, с. 179-180].

Під час воєнного стану особливо страждають природоохоронні території, зокрема заповідники, національні парки та місця проживання рідкісних видів. Масштабні переміщення техніки та людей завдають шкоди природним ландшафтам, а постійний шум від військових операцій впливає на поведінку та виживання тварин. Додатково, через пошкодження інфраструктури ускладнюється робота систем очищення води, утилізації відходів, що призводить до накопичення відходів у непридатних для цього місцях.

В умовах війни також зростає ризик виникнення екологічних катастроф, таких як затоплення, пожежі, аварії на промислових об'єктах і гідротехнічних спорудах. Знищення лісів під час обстрілів чи використання їх для оборонних цілей призводить до значного скорочення площ лісового покриву. Водночас використання вибухових речовин може викликати незворотні зміни в екосистемах, що потребуватиме десятиліть для відновлення [8, с. 265].

Враховуючи ці чинники, можна виділити ключові цілі, спрямовані на ефективне запобігання та боротьбу з кримінальними правопорушеннями проти довкілля в Україні.

Перш за все, важливо запобігати останнім через усунення соціально-економічних причин. Часто такі правопорушення здійснюються з метою отримання економічної вигоди, яка досягається за рахунок нехтування екологічними нормами. Наприклад, незаконна вирубка лісів, видобуток корисних копалин чи скидання відходів у водойми є економічно вигідними для порушників через низький ризик покарання. Тому основною метою є створення умов, які стимулюватимуть екологічно безпечну діяльність. Це можна досягти через посилення контролю за використанням природних ресурсів, підтримку екологічних ініціатив у бізнесі та забезпечення соціального захисту населення в регіонах, де економіка значною мірою залежить від природокористування.

Другим ключовим напрямом є вдосконалення правового регулювання. Недоліки у законодавстві, прогалини або недостатня визначеність санкцій часто стають причиною безкарності правопорушників. Важливо, щоб законодавство чітко регламентувало відповідальність за екологічну злочинність, а санкції були суворими, щоб мати стримуючий ефект. Гармонізація українського законодавства із міжнародними стандартами, зокрема положеннями Конвенції, також є важливою складовою цієї мети.

Третя ціль полягає у формуванні екологічної культури серед населення. Низький рівень екологічної свідомості та недостатнє розуміння значення охорони довкілля сприяють толерантному ставленню до правопорушень. Для подолання цього необхідно впроваджувати освітні програми, популяризувати ідеї сталого розвитку та формувати повагу до природи. Наприклад, введення курсів екологічної освіти у школах та університетах, інформаційні кампанії у ЗМІ та соціальних мережах можуть змінити ставлення суспільства до екологічних проблем.

Ще однією важливою метою є підвищення ефективності державного контролю та моніторингу. Слабкий контроль з боку держави або корупція в цій сфері дозволяють екологічним правопорушенням залишатися непоміченими або безкарними. Використання сучасних технологій, таких як супутниковий моніторинг, цифрові платформи для звітності про стан довкілля та автоматизація процесів перевірок, може значно підвищити ефективність роботи відповідних органів.

Слід наголосити, що кінцевою метою протидії екологічній злочинності є захист громадян від протиправних посягань на їхні екологічні права, зокрема у сфері екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища, збереження, використання, відтворення та охорони природних ресурсів. Підкреслюємо, що сформульовані цілі є, по суті, ідеальними моделями бажаного кінцевого результату, до якого можна лише прагнути. Тому державна політика є важливою частиною такої стратегії. Така політика ґрунтується на таких принципах: пріоритетність охорони навколишнього середовища, обов'язковість дотримання екологічних стандартів, норм і обмежень використання природних ресурсів при здійсненні

господарської, нормативно-правової та іншої діяльності, охорона життя людей та цілісності навколишнього середовища, шляхом широкого впровадження сучасних технологій, характеру запобіжних заходів щодо використання та відтворення природних ресурсів, охорони природного різноманіття.

Висновок. Забезпечення екологічної безпеки є одним із пріоритетних завдань державної політики, оскільки воно прямо впливає на здоров'я населення, економічний розвиток та природні ресурси. Аналіз кримінально-правового аспекту у цій сфері свідчить про наявність значних викликів, серед яких недосконалість законодавства, слабкий контроль та недостатнє виконання санкцій за досліджувані кримінальні правопорушення. Важливо, щоб держава не лише декларувала відповідальність за правопорушення проти довкілля, але й створювала реальні механізми для їх запобігання та розслідування.

Важливим аспектом є підвищення рівня екологічної свідомості населення, бізнесу та державних органів через освітні та просвітницькі програми. Лише за умови активної участі суспільства у вирішенні екологічних проблем можна забезпечити стійкий результат.

Комплексний підхід до забезпечення екологічної безпеки має поєднувати законодавчі, організаційні та технологічні заходи. Такий підхід сприятиме ефективній боротьбі з екологічними злочинами та забезпеченню сталого розвитку держави.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист довкілля засобами кримінального права від 04 листопада 1998 року № ETS № 172. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_560
2. *Відомості Верховної Ради України*: Кримінальний кодекс України. Документ 2341-III. Редакція від 13.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Олійничук Р.П. Екологічна безпека як кримінально-правова категорія : онтологічний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 178–181.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. ТОМ 2. URL: <http://meگو.info/матеріал/стаття-236-порушення-правил-екологічної-безпеки>
5. Хилько М. Екологічна безпека України : навчальний посібник. Київ, 2017. 266 с
6. Шаблистий В.В. Ефективність кримінально-правового забезпечення екологічної безпеки людини. *Науковий вісник Дніпропетровського інституту внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 412-418
7. Хашев В.Г. Деякі питання кваліфікації заподіяння шкоди водним об'єктам, що вчиняють російські військові в Україні. Проблеми європейської та світової безпеки: правові вектори: матеріали круглого столу (Київ, 10 травн. 2023 р.) / Упоряд: Бевз С.І., Бирса Н.О., Серебрякова Ю.О. Київ: КПП ім. Ігоря Сікорського, 2023. С. 178-184.
8. Хашев В.Г. До питання правової оцінки заподіяння шкоди водним об'єктам, що вчиняють російські військові в Україні. Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя-Львів-Одеса-Ужгород-Харків-Чернівці, 27 жовтня 2023 року). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 264-268.

